

De invloed van het gezinsklimaat en de ouder-adolescent relatie op externaliserend probleemgedrag bij Nederlandse en Turks/Marokkaanse adolescenten:

Een longitudinale studie

Studenten: C. Timmermans (3011585) & P. W. Ungersma (3178749)
Thesisdocent: Dr. I. B. Wissink
Tweede beoordelaar: Dr. S. Branje
Datum: 25 juni 2010

INHOUDSOPGAVE

❖ Voorwoord	Pag. 3
❖ Samenvatting	Pag. 4
❖ Inleiding	Pag. 4
- Overzicht en hypothesen	Pag. 9
❖ Methode	Pag. 10
- Populatie en procedure	Pag. 10
- Meetinstrumenten	Pag. 12
❖ Resultaten	Pag. 14
- Kwaliteit gezinsklimaat en kwaliteit ouder-adolescent relatie	Pag. 14
- Externaliserend probleemgedrag	Pag. 16
- Relaties tussen verschillende variabelen	Pag. 16
- Hiërarchische regressieanalyse	Pag. 16
❖ Discussie	Pag. 19
- Beperkingen	Pag. 22
- Aanbevelingen	Pag. 23
- Implicaties	Pag. 23
❖ Literatuur	Pag. 24
❖ Summary	Pag. 28

VOORWOORD

Geachte lezer,

Het afgelopen jaar hebben wij met plezier gewerkt aan deze Masterthesis. Vooral de vaste donderdagen op de universiteit gaan we missen. Het waren maanden waarin we urenlang artikelen hebben gezocht en gelezen, gestoeid hebben met SPSS en de statistiekboeken, overlegd hebben met onze begeleidster Inge Wissink (dankjewel voor alle keren dat je ons weer blij maakte ;-)), talloze mapjes met verschillende versies zoals 'Opzet Concept Artikel 20-05-'10_1' hebben gemaakt en nóg maar eens de voorbeeldartikelen en het proefschrift van Inge hebben doorgelezen. Het resultaat van onze werkzaamheden ligt voor u en wij zijn er tevreden mee. Wij hopen u ook en wensen u veel leesplezier toe!

Groetjes,

Chiara en Nelleke

De invloed van het gezinsklimaat en de ouder-adolescent relatie op externaliserend probleemgedrag bij Nederlandse en Turks/Marokkaanse adolescenten:

Een longitudinale studie

C. Timmermans & P. W. Ungersma

Samenvatting

*De dominante theorieën die bestaan over externaliserend probleemgedrag tijdens de adolescentie zijn voornamelijk gebaseerd op cross-sectioneel onderzoek uitgevoerd onder grotendeels autochtone, blanke adolescenten uit de middenklasse. Er is echter groeiend bewijs dat naast overeenkomsten, ook verschillen in patronen van relaties bestaan tussen verschillende etnische groepen. **Vraagstelling:** Wat is de causale relatie tussen de kwaliteit van het gezinsklimaat en de kwaliteit van de ouder-adolescent relatie aan de ene kant en de mate van externaliserend probleemgedrag van adolescenten aan de andere kant? En welke invloed heeft etnische achtergrond en impulsiviteit hierop? **Steekproef:** 228 adolescenten, waarvan 155 met een Nederlandse achtergrond en 73 met een Turks/Marokkaanse achtergrond. Op het eerste meetmoment bevonden de adolescenten zich in de tweede klas van het VMBO en op het tweede meetmoment in de derde dan wel vierde klas. **Onderzoeksmethode:** Longitudinaal onderzoek. **Resultaten:** Er bleken significante hoofdeffecten van een negatieve ouder-adolescent relatie en impulsiviteit te zijn. In tegenstelling tot eerder onderzoek bleek etniciteit niet significant bij te dragen aan de voorspelling van externaliserend probleemgedrag. **Conclusie:** De factoren die van invloed lijken te zijn op externaliserend probleemgedrag (ouder-adolescent relatie en impulsiviteit) verschillen niet voor Nederlandse en Turks/Marokkaanse adolescenten. Bij de behandeling van externaliserend probleemgedrag van adolescenten dient vooral, naast individuele aspecten, de kwaliteit van de ouder-adolescent relatie meegenomen te worden.*

Kernwoorden: Adolescenten, externaliserend probleemgedrag, etniciteit, gezinsklimaat, ouder-adolescent relatie, impulsiviteit

INLEIDING

De dominante theorieën die bestaan over externaliserend probleemgedrag tijdens de adolescentie zijn voornamelijk gebaseerd op cross-sectioneel onderzoek uitgevoerd onder grotendeels autochtone, blanke adolescenten uit de middenklasse. Er is echter groeiend bewijs dat naast overeenkomsten, er ook verschillen in patronen van relaties bestaan tussen verschillende etnische groepen (Deković, Wissink & Meijer, 2004; Silbereisen & Schmitt-Rodermund, 2008; Smith & Krohn, 1995). Zo bleek bijvoorbeeld dat een hoge mate van

ouderlijke controle, wat in middenklasse families geassocieerd wordt met probleemgedrag, op adolescenten die opgroeiden in achterstandsbuurten een positief effect had (Deater-Deckard, Dodge, Bates & Pettit, 1998). Hoewel het in deze onderzoeken ging om verschillen in economische status en niet om verschillen in etniciteit is het toch mogelijk dat dit gevonden interactie-effect ook voor verschillende etnische groepen geldt. Etnische minderheden zijn namelijk onevenredig verdeeld over de lagere sociaal-economische klassen (Deković et al., 2004). Daarnaast kwam in het onderzoek van Smith en Krohn (1995) naar voren dat hechting, een kenmerk van de ouder-adolescent relatie, bij Afrikaanse-Amerikanen en blanke families direct gerelateerd is aan externaliserend probleemgedrag, terwijl dit bij Spaanse adolescenten niet het geval is. Er zijn dus aanwijzingen dat de invloed van hechting op het gedrag van adolescenten anders kan uitwerken in verschillende culturen.

Externaliserend probleemgedrag veroorzaakt veel problemen voor zowel de maatschappij als voor de adolescenten zelf. De huidige theorieën die bestaan over externaliserend probleemgedrag kunnen niet automatisch gegeneraliseerd worden naar allochtone adolescenten. De vragen vanuit de maatschappij, naar kennis over deze populatie, nemen echter alsmat toe (Deković et al., 2004; Giordano, Cernkovich & DeMaris, 1993; Mali, Quint, Diependaal & Stol, 2005). In huidig onderzoek zullen dan ook Nederlandse adolescenten worden vergeleken met adolescenten met een Turkse en Marokkaanse achtergrond woonachtig in Nederland¹. Ten eerste is gekozen voor Turken en Marokkanen omdat zij behoren tot de grootste etnische minderheidsgroepen in Nederland (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2009). Ten tweede is de verwachting dat tussen Nederlanders en deze allochtone groepen verschillen in opvoedingspraktijken bestaan, en zodoende ook verschillen in causale relaties waargenomen zouden kunnen worden. Nederland wordt als een individualistische en egalitaire samenleving beschouwd. Autonomie wordt door de meeste Nederlandse ouders dan ook als een belangrijk opvoedingsdoel gezien. De Turkse en Marokkaanse samenlevingen daarentegen worden als collectivistische samenlevingen beschouwd waarin conformisme en hiërarchie belangrijker zijn dan in individualistische samenlevingen. Hierdoor wordt door Turken en Marokkanen doorgaans een grotere nadruk gelegd op eerbied en respect voor ouders en ouderen (Phalet, Lotringen & Entzinger, 2000). In dit onderzoek zullen de Turkse en Marokkaanse adolescenten tot één groep gerekend worden. Zoals genoemd worden beide etnische groepen beschouwd als collectivistische

---

¹ Voor de leesbaarheid van huidig onderzoek geldt vanaf dit moment dat wanneer in de tekst gesproken wordt van Turkse, Marokkaanse of Turks/Marokkaanse adolescenten, het hier gaat om adolescenten met een Turkse, Marokkaanse of Turks/Marokkaanse achtergrond woonachtig in Nederland.

samenlevingen en hebben de Turken en Marokkanen een soortgelijke geschiedenis wat betreft de immigratie naar Nederland. Beide etnische groepen kwamen met name in de jaren 70 van de vorige eeuw naar Nederland als gastarbeiders vanwege economische redenen. Ook delen Turken en Marokkanen globaal dezelfde religieuze waarden, namelijk het Islamitische geloof (Deković et al., 2004; Huiberts, 2002).

Terugkerend naar het feit dat externaliserend probleemgedrag veel problemen veroorzaakt voor zowel de maatschappij als voor Nederlandse en Turks/Marokkaanse adolescenten in Nederland zelf, is het van belang na te gaan welke factoren hierin een rol spelen. Wanneer deze factoren in kaart worden gebracht kunnen interventies hierin de toekomst beter op worden ingesteld. Verschillende onderzoeken concludeerden dat er een sterke directe relatie bestaat tussen de kwaliteit van het gezinsklimaat en externaliserend probleemgedrag van adolescenten (Leve, Kim & Pears, 2005; Liddle, Henderson, Dakof & Schwartz, 2006). Deze resultaten suggereren dat interventies zich naast het individuele aspect van de adolescent eveneens moeten gaan richten op het gezinsklimaat (Delsing, Aken, Oud, Bruyn & Scholte, 2005). Smith en Krohn (1995) concludeerden dat voor de mate van invloed van het gezinsklimaat op externaliserend probleemgedrag de etnische achtergrond van adolescenten ook bepalend is. Deze studie duidde aan dat bij het inperken van externaliserend probleemgedrag, de familievariabelen bij adolescenten met een Spaanse achtergrond belangrijker waren dan bij adolescenten met een Afrikaans-Amerikaanse achtergrond en bij blanke mannelijke adolescenten. Bovendien bleek dat de relatieve invloed van familie op externaliserend probleemgedrag verschilde onder verschillende bevolkingen. Er is echter nog maar weinig bekend in Nederland over hoe het gezinsklimaat veranderingen in externaliserend probleemgedrag in verschillende etnische groepen teweeg brengt (Leve et al., 2005; Schwartz, Pantin, Prado, Sullivan & Szapocznik, 2005; Smith & Krohn, 1995).

Voor de samenhang tussen de kwaliteit van het gezinsklimaat en de mate van externaliserend probleemgedrag van adolescenten zijn verschillende verklaringen mogelijk. Het is allereerst mogelijk dat een negatief gezinsklimaat leidt tot meer externaliserend probleemgedrag van adolescenten (Deković, 1999). Smith en Krohn (1995) stelden eveneens dat het gezin gezien kan worden als een zeer belangrijke factor waaraan adolescenten verbonden zijn. Het gezin kan een grote controlerende rol uitoefenen op het gedrag van de adolescenten, maar wanneer de familiebanden niet stevig zijn of het gezinsklimaat niet positief kan dit gezien worden als een risico factor voor het ontstaan van delinquent gedrag. Wanneer adolescenten echter sterk verbonden zijn met hun familie, veelvuldig meedoen met familieactiviteiten en nauwlettend worden gecontroleerd door hun gezin lopen zij minder

risico betrokken te raken bij delinquent gedrag. Een positief gezinsklimaat leidt dan ook tot minder externaliserend probleemgedrag van adolescenten (Smith & Krohn, 1995).

Uit onderzoek van Helsen, Vollebergh en Meeus (1999) is gebleken dat naast het gezinsklimaat een slechte relatie met ouders als één van de belangrijkste voorspellers van externaliserende problematiek bij adolescenten kan worden gezien. In huidig onderzoek zal dan ook naast de kwaliteit van het gezinsklimaat gekeken worden naar de invloed van de ouder-adolescent relatie op externaliserend probleemgedrag van de verschillende groepen adolescenten. De kwaliteit van de ouder-adolescent relatie is een breed begrip dat verwijst naar het emotionele klimaat van de relatie tussen de ouder en de adolescent. De kwaliteit van deze relatie wordt als een fundamenteel aspect van de relatie gezien en als de context waarbinnen de interacties tussen de ouder en adolescent plaatsvinden (Deković et al., 2004). Uit recente studies is naar voren gekomen dat de kwaliteit van de ouder-adolescent relatie invloed heeft op de mate van externaliserend probleemgedrag van adolescenten (Deković, Janssens & As, 2003; Forehand, Miller, Dutra & Chance, 1997; Hartos & Power, 2000; Shek, 1997). Zo hebben Forehand en collega's (1997) de relatie tussen ouder-adolescent communicatie en deviant gedrag van adolescenten onderzocht in vier verschillende etnische groepen (Afrikaans-Amerikanen en Hispanics op verschillende locaties in Amerika). Met één uitzondering (de correlatie tussen communicatie en deviant gedrag voor Afrikaans-Amerikanen uit New-York) waren alle correlaties significant ofwel minder communicatie werd geassocieerd met meer deviant gedrag. Deković (1999) heeft daarnaast laten zien dat een negatieve ouder-adolescent relatie, ofwel een hoge mate van conflict en een laag niveau van emotionele binding, gerelateerd is aan hogere niveaus van externaliserend probleemgedrag. Bovendien bleek uit onderzoek van Shek (1997) onder Chinese adolescenten dat conflicten tussen ouders en adolescenten gerelateerd zijn aan deviant gedrag zoals relatieve schoolprestaties, schoolproblemen, roken en drugsmisbruik. Voor de gevonden samenhang tussen de kwaliteit van de ouder-adolescent relatie en de mate van externaliserend probleemgedrag van adolescenten zijn verschillende verklaringen mogelijk. Het is allereerst mogelijk dat conflicten met ouders invloed hebben op het gedrag van adolescenten. Tomlinson (1991) beschouwde conflicten tussen ouders en adolescenten zelfs als de belangrijkste factor in het ontstaan van deviant gedrag van adolescenten. Deze conflicten met ouders kunnen bijvoorbeeld stress bij adolescenten veroorzaken waardoor ze zich tegendraads en asociaal gaan gedragen (Deković et al., 2004; Shek, 1997). Daarnaast kunnen de conflicten invloed hebben op de bereidheid van adolescenten om zich door hun ouders te laten 'opvoeden' en/of op de bereidheid van ouders om hun kind op te voeden (Deković et al.,

2004; Shek, 1997). Een tweede verklaring kan gevonden worden wanneer gekeken wordt naar een positieve ouder-adolescent relatie. Adolescenten die een positieve relatie met hun ouders hebben communiceren meer met hun ouders, vertellen hun ouders meer over hun dagelijkse activiteiten en uiten hun gedachten en gevoelens eerder (Deković et al., 2004). Positieve communicatie kan de ouder-adolescent relatie verbeteren en op deze manier de internalisering van ouderlijke waarden verhogen (Forehand et al., 1997). Bovendien, doordat ouders conventioneel gedrag aanmoedigen en bij gedragsproblemen sancties opleggen, kan een positieve relatie met ouders bescherming bieden tegen antisociaal en delinquent gedrag (Deković et al., 2004; Vitaro, Brendgen & Tremblay, 2000). Naar de juistheid van deze causale relaties is echter nog weinig onderzoek gedaan (Shek, 1997). Daarnaast is het goed om naar de invloed van etniciteit te kijken. Zoals hierboven beschreven blijkt dat in verschillende culturen de ouder-adolescent relatie invloed heeft op de mate van externaliserend probleemgedrag van adolescenten. Uit andere onderzoeken is echter gebleken dat de relatie tussen veronderstelde voorspellers van externaliserend probleemgedrag en het feitelijke externaliserende probleemgedrag, zwakker zou zijn voor adolescenten van etnische minderheden. Zo bleek uit onderzoek van Deković en collega's (2004) dat voor Turks-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse adolescenten er geen relatie bestond tussen de kwaliteit van de ouder-adolescent relatie en de mate van externaliserend probleemgedrag van adolescenten.

In huidig onderzoek zal ook gekeken worden naar impulsiviteit als mogelijke moderator. Bates, Pettit, Dodge en Ridge (1998) stelden namelijk dat bij adolescenten het hebben van een impulsief temperament van invloed kan zijn op de samenhang tussen het gezinsklimaat en externaliserend probleemgedrag. Een impulsief temperament kan als extra risicofactor gezien worden voor het ontwikkelen van externaliserend probleemgedrag bij een negatief gezinsklimaat. Lengua, Wolchik, Sandler en West (2000) concludeerden ook dat een negatief gezinsklimaat samenhangt met externaliserend probleemgedrag, waarbij de samenhang sterker is bij adolescenten met een impulsief temperament. Impulsiviteit van adolescenten kan met andere woorden als mogelijke moderator fungeren tussen het gezinsklimaat en externaliserend probleemgedrag. Kijkend naar de kwaliteit van de ouder-adolescent relatie moet geconcludeerd worden dat er nog geen relevant onderzoek aanwezig is waarin onderzocht wordt of impulsiviteit als moderator fungeert tussen de kwaliteit van de ouder-adolescent relatie en externaliserend probleemgedrag. Daar volgens Weed en Reff (1996) de concepten gezinsklimaat en ouder-adolescent relatie aan elkaar gerelateerd zijn wordt echter verwacht dat temperament ook als moderator zou kunnen fungeren in de relatie

tussen de kwaliteit van de ouder-adolescent relatie en externaliserend probleemgedrag. Deze mogelijke interactie-effecten zullen verder onderzocht moeten worden.

Uit onderzoek van Boo en Kolk (2007) bleek overigens dat het temperament tussen Nederlandse, Turks-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse kinderen kan verschillen. Zo bleek dat Nederlandse kinderen in vergelijking met Marokkaans-Nederlandse kinderen lager scoorden op de dimensie *effortful control*, en lager dan de Turks-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse kinderen op de dimensie negatieve affectiviteit. Hoewel *effortful control* en impulsiviteit niet gelijke constructen zijn, correleren ze wel met elkaar. Impulsiviteit reflecteert de mate waarin reactieve motivatiesystemen zoals het angststelsel openlijk ervaren en geuit worden in plaats van opzettelijk gemoduleerd en gemaskeerd door *effortful control*. Bij *effortful control* gaat het vooral om controle op vrijwillige basis en bij impulsiviteit meer op onvrijwillige basis (Derryberry & Rothbart, 1997). Vanwege deze resultaten zal ook onderzocht worden of de etnische groepen verschillen in impulsiviteit.

Overzicht en hypotheses

Om de causale relaties tussen de kwaliteit van het gezinsklimaat en de kwaliteit van de ouder-adolescent relatie en externaliserend probleemgedrag van adolescenten te verhelderen is longitudinaal onderzoek nodig waarbij rekening gehouden wordt met zowel de etnische achtergrond (de Nederlandse en Turks/Marokkaanse achtergrond) als de impulsiviteit van de adolescenten. De beschrijvende vraagstelling van dit onderzoek luidt dan ook als volgt: Wat is de causale relatie tussen de kwaliteit van het gezinsklimaat en de kwaliteit van de ouder-adolescent relatie aan de ene kant en de mate van externaliserend probleemgedrag van adolescenten aan de andere kant? En welke invloed heeft etnische achtergrond en impulsiviteit hierop?

In huidig onderzoek zal allereerst onderzocht worden of de kwaliteit van het gezinsklimaat en de kwaliteit van de ouder-adolescent relatie (positief en negatief; op beide meetmomenten) verschillen tussen Nederlandse en Turks/Marokkaanse adolescenten. Verwacht wordt dat de Nederlandse adolescenten hun gezinsklimaat positiever beleven dan de Turks/Marokkaanse adolescenten en de kwaliteit van de ouder-adolescent relatie ook. Etnische minderheden hebben te maken met het gat tussen de traditionele waarden van huis uit en de meer moderne waarden buitenshuis. Het is daarom mogelijk dat adolescenten van etnische minderheden meer conflicten met ouders en meer conflicten binnen het gezin hebben dan autochtone Nederlanders, met andere woorden dat adolescenten van etnische minderheden hun relatie met ouders en het klimaat binnen het gezin als negatiever waarnemen

dan autochtone Nederlanders (Deković, 1999; Deković et al, 2004; Shek, 1997; Tomlinson, 1991).

Ten tweede zal onderzocht worden of de mate van externaliserend probleemgedrag (op beide meetmomenten) tussen Nederlandse en Turks/Marokkaanse adolescenten verschilt. Op basis van officiële statistieken wordt verwacht dat de mate van externaliserend probleemgedrag bij Turks/Marokkaanse adolescenten hoger is dan bij Nederlandse adolescenten (Blom & Laan, 2007; Junger-Tas, Steketee & Moll, 2008). Ten derde zal onderzocht worden of er een causale relatie bestaat tussen de kwaliteit van het gezinsklimaat en de kwaliteit van de ouder-adolescent relatie aan de ene kant en de mate van externaliserend probleemgedrag van adolescenten aan de andere kant. Hierbij zal gekeken worden of deze causale relatie verschilt voor Nederlandse en Turks/Marokkaanse adolescenten. Op basis van literatuuronderzoek wordt verwacht dat een positief gezinsklimaat (Smith & Krohn, 1995) en een positieve ouder-adolescent relatie (Deković et al., 2004; Forehand et al., 1997; Vitaro et al., 2000) als beschermende factoren dienen bij het ontwikkelen van externaliserend probleemgedrag. Op basis van literatuuronderzoek wordt verder verwacht dat een negatief gezinsklimaat en een slechte ouder-adolescent relatie een hogere mate van externaliserend probleemgedrag van adolescenten voorspellen, en dat deze relatie sterker is voor Nederlandse adolescenten dan voor Turks/Marokkaanse adolescenten (Deković et al., 2003, Forehand et al., 1997; Hartos & Power, 2000; Lengua et al., 2000; Shek, 1997). Tevens zal onderzocht worden of impulsiviteit van adolescenten fungeert als moderator. Verwacht wordt dat de samenhang tussen een negatief gezinsklimaat en externaliserend probleemgedrag van adolescenten sterker is bij impulsieve adolescenten (Bates et al., 1998; Lengua et al., 2000). Dit geldt eveneens voor de samenhang tussen een negatieve ouder-adolescent relatie en externaliserend probleemgedrag (Weed & Ryff, 1996). Als laatste zal worden gekeken naar de mogelijkheid dat de interactie-effecten verschillen voor Nederlandse en Turks/Marokkaanse adolescenten (Boo & Kolk, 2007).

METHODE

Populatie en procedure

Om een antwoord te vinden op de onderzoeksvragen is een longitudinale kwantitatieve dataset geanalyseerd. Het onderzoek is uitgevoerd onder adolescenten bij wie mogelijk sprake was van externaliserende gedragsproblematiek. In Nederland zijn de autochtone Nederlandse adolescenten sterker vertegenwoordigd in de hogere onderwijsniveaus, terwijl allochtone

adolescenten sterker vertegenwoordigd zijn in de lagere onderwijsniveaus (Swertz, Duimelaar, Thijssen, Harmsen & Vergeer, 2003). Om te voorkomen dat het behoren tot een etnische groep verward wordt met het onderwijsniveau zijn alleen adolescenten van VMBO-scholen benaderd. Er zijn bovendien scholen geselecteerd waarbij de populatie van immigranten varieerde van 10% tot 45% (Agerbeek, Cornelisse, Hageman, Kreulen & Lakmaker, 1997). Van de 37 scholen die benaderd zijn verleenden 10 scholen (27%) hun medewerking. Deze scholen zijn allemaal gelegen in middelgrote tot grote steden in Nederland. Adolescenten uit het tweede leerjaar van het VMBO (met drie tot zeven klassen per school) hebben deelgenomen op het eerste meetmoment (T1), behalve de adolescenten die zelf of waarvan de ouders deelname weigerden na het krijgen van een brief over het onderzoek (<2%). De vragenlijst is in de klas afgenomen. De meeste adolescenten waren binnen 20 minuten klaar met de vragen die gebruikt zijn in huidig onderzoek. Na twee jaar zijn de scholen wederom benaderd en is gevraagd om de vragenlijsten nogmaals in te laten vullen door dezelfde adolescenten. De adolescenten bevonden zich op meetmoment 2 (T2) in de derde (30.3%) dan wel vierde klas (69.4%) van het VMBO. Eén school kon niet meer deelnemen wegens reorganisatie; de andere scholen wel. De adolescenten die tijdens het eerste meetmoment hadden deelgenomen, maar niet meer aanwezig waren op de scholen, zijn eveneens benaderd in de thuissituatie of op de nieuwe school.

De totale steekproef bestond uit 228 adolescenten die allen zowel op T1 als T2 hebben deelgenomen aan het onderzoek. De steekproef bestond voor 61.4% uit meisjes en 38.6% uit jongens. De gemiddelde leeftijd van de adolescenten op T1 was 14.4 jaar ($SD = .59$) en op T2 16.28 jaar ($SD = .66$). Van de steekproef had 68% een Nederlandse etniciteit ($N = 155$) en 32% een Turks/Marokkaanse etniciteit (Turks: $N = 41$; Marokkaans: $N = 32$). 95% van de adolescenten is geboren in Nederland. De overige adolescenten zijn geboren in Turkije (2.4%) of Marokko (2.6%). Alle ondervraagde adolescenten waren woonachtig in Nederland. Vanwege de relatief kleine steekproeven van Turkse en Marokkaanse adolescenten is er voor gekozen om beide etnische groepen samen te voegen tot één groep. Dit heeft eveneens de power van het onderzoek verhoogd.

Met behulp van de chi-kwadraattoets en onafhankelijke t-toets zijn de Nederlandse en Turks/Marokkaanse groep op een aantal kenmerken met elkaar vergeleken op T1. Er is geen verschil gevonden wat betreft leeftijd. Wel verschilden de Nederlandse en Turks/Marokkaanse groepen in woonsituatie ($\chi^2 = 11.66, p < 0.01$): 68.4% van de Nederlandse adolescenten woonde bij beide ouders tegenover 89.9% van de Turks/Marokkaanse groep. Ook verschilden de groepen in de relatie die de ouders met elkaar hadden (getrouwd of gescheiden) ($\chi^2 =$

16.11, $p < 0.001$): Bij de Nederlandse adolescenten was 71.2% van de ouders getrouwd en bij de Turks/Marokkaanse adolescenten 94.4%. Het aantal Nederlandse en Turks/Marokkaanse adolescenten dat enig kind was verschilde niet van elkaar, wel verschilden de adolescenten met broers en/of zussen in het aantal broers en/of zussen dat ze hadden: ($\chi^2 = 10.08$, $p < 0.01$): Van de Nederlandse adolescenten met broers en/of zussen had 17.9% meer dan 3 broers en/of zussen tegenover 42.6% van de Turks/Marokkaanse adolescenten.

Meetinstrumenten

Gezinsklimaat: Voor het meten van het gezinsklimaat zijn 20 items van de Gezinsklimaatschaal (GKS) gebruikt (Jansma & Coole, 1996). De GKS verschaft inzicht in de wijze waarop de leden van een gezin het gezinsklimaat beleven. De vragenlijst is gebaseerd op de sociaal ecologische benadering van Moos (1974, zoals geciteerd in Jansma & Coole, 1996). Deze benadering gaat er vanuit dat uit de wisselwerking tussen een persoon en zijn omgeving een sociaal klimaat ontstaat dat van invloed is op het welbevinden van deze persoon. Voor het gezinsklimaat geldt dit in het bijzonder vanwege de tijd die de gezinsleden in hun gezin doorbrengen en de functies die het gezin heeft. Het gezinsklimaat werd geoperationaliseerd aan de hand van drie schalen: cohesie (zeven items), expressiviteit (zeven items) en conflict (zes items). De vragen zijn met ja of nee beantwoord en zo gecodeerd dat een hogere score duidt op een positiever gezinsklimaat. In huidig onderzoek is onderscheid gemaakt in zowel een positief als negatief gezinsklimaat. De schaal positief gezinsklimaat bestond uit twaalf items uit de schalen cohesie en expressiviteit. Twee voorbeelditems zijn: 'We kunnen echt goed met elkaar opschieten' en 'We voeren in ons gezin veel gesprekken'. De Chronbach's alpha op T1 was .57 en op T2 .67. De schaal negatief gezinsklimaat bestond uit acht items uit de schaal conflict en twee items uit de schaal expressiviteit. Twee voorbeelditems zijn: 'We maken thuis veel ruzie' en 'Leden van het gezin hebben vaak kritiek op elkaar'. De Chronbach's alpha was op T1 .63 en op T2 .70.

Ouder-adolescent relatie: De kwaliteit van de ouder-adolescent relatie werd gemeten met behulp van een verkorte versie van de vragenlijst Network of Relationship Inventory (NRI) (Furman & Buhrmester, 1985). Aan de adolescenten werd gevraagd om hun ouders in gedachten te nemen en vragen te beantwoorden over de relatie met hun ouders (12 items). Bijvoorbeeld: 'Hoe tevreden ben je met de relatie met je ouders?' en 'Hoeveel ergeren jij en je ouders zich aan elkaar of worden jullie boos op elkaar?'. Adolescenten konden kiezen uit: 1 = weinig of niet, 2 = een beetje, 3 = erg, 4 = heel erg en 5 = het meest. De verkorte versie van de NRI kan opgedeeld worden in vier subschalen (elk drie items): intimiteit, tevredenheid,

conflict en antagonisme. De Cronbach's Alpha van de NRI was .80 (Fuhrman & Buhrmester, 1985). In huidig onderzoek wordt onderscheid gemaakt in zowel een positieve als negatieve ouder-adolescent relatie. De scores op de schalen intimiteit en tevredenheid zijn gecombineerd tot één score die de positieve kwaliteit van de ouder-adolescent relatie meet. Hoe hoger deze score is, des te positiever de ouder-adolescent relatie. De Cronbach's Alpha was op T1 .83 en op T2 .87. De subschalen conflict en antagonisme zijn ook gecombineerd tot één score: de negatieve kwaliteit van de ouder-adolescent relatie. Hierbij duidt een hogere score op een negatievere ouder-adolescent relatie. De Cronbach's Alpha was op T1 .77 en op T2 .88.

Impulsiviteit: De mate van impulsiviteit is gemeten met behulp van de vragenlijst Adolescenten Temperament Lijst (ATL) (Feij & Kuiper, 1984). De Cronbach's Alpha van de ATL was .74 (Heijkants & Snijder, 1999). Voor dit onderzoek is gebruik gemaakt van de subschaal impulsiviteit. Deze schaal bestaat uit negen items, bijvoorbeeld 'Ik hou van werk dat je precies en geduldig moet doen' en 'Ik verlies bijna nooit mijn zelfbeheersing'. Aan adolescenten werd gevraagd om aan te geven of de stelling wel of niet waar was voor hen. Hoe hoger de score op de schaal impulsiviteit, des te impulsiever de adolescent is. De Cronbach's Alpha van de schaal impulsiviteit was op T1 .55 en op T2 .51 (zie discussie).

Externaliserend probleemgedrag: Voor het meten van de mate van externaliserend probleemgedrag zijn de antwoorden op 31 items uit de Youth Self Report (YSR 4/18) aangevuld met 17 items (Wissink, 2006) geanalyseerd (Achenbach, 1991). Externaliserend probleemgedrag is in deze aangepaste YSR geoperationaliseerd in vier schalen: delinquent gedrag (twaalf items), agressief gedrag (negentien items), schoolproblemen (negen items) en ongehoorzaamheid (zeven items) (Broberg et al., 2001). De scores op deze schalen zijn gecombineerd tot één score die de mate van externaliserend probleemgedrag meet. De YSR meet de vaardigheden en het probleemgedrag zoals door de jeugdige zelf waargenomen. De jongeren konden voor elke vraag aangeven hoe goed deze vraag bij hen past(e) in de afgelopen zes maanden (1 = helemaal niet van toepassing, 2 = een beetje of soms van toepassing of 3 = duidelijk of vaak van toepassing). Twee voorbeelden van items: 'Ik maak veel ruzie' en 'Ik verniel de spullen van anderen'. Naast deze schalen is in dit onderzoek ook gebruik gemaakt van de aangepaste Vragenlijst Deviant Gedrag (VDG) (Meeus, Deković & Noom, 1996). Deze vragenlijst meet met behulp van 16 items hoe vaak een adolescent zich in de afgelopen 12 maanden deviant heeft gedragen. De adolescent kon kiezen uit de volgende antwoordcategorieën: 1 = nooit, 2 = 1 keer, 3 = 2 of 3 keer, 4 = 4 tot 10 keer en 5 = vaker dan 10 keer. Twee voorbeelditems zijn: 'Geef aan hoe vaak je de afgelopen 12 maanden hash of

marihuana hebt gebruikt' en 'Geef aan hoe vaak je de afgelopen 12 maanden hebt ingebroken in een gebouw of auto'. De resultaten van de factoranalyse hebben aangegeven dat de items van de YSR en de VDG konden worden samengevoegd tot één schaal die externaliserend probleemgedrag meet. De items van deze schaal zijn zo gecodeerd dat een hogere score duidt op een hogere mate van externaliserend probleemgedrag. Deze schaal bestond uiteindelijk uit 63 vragen op T1 en uit 64 vragen op T2. De Cronbach's alpha was op T1 .92 en op T2 .93.

Etniciteit. In de vragenlijst zijn vijf items opgenomen die de objectieve etniciteit van adolescenten meten. Er is gevraagd naar het geboorteland van de adolescent en naar het geboorteland en de etniciteit van de vader en moeder. Adolescenten behoorden tot de Nederlandse groep (NL) wanneer de moeder, de vader en de adolescent geboren waren in Nederland. Wanneer echter de adolescent, de moeder of de vader geboren was in bijvoorbeeld Turkije, dan behoorde deze jongere tot de Turks-Nederlandse groep adolescenten. Dit was eveneens van toepassing op de Marokkaans-Nederlandse adolescenten. De adolescenten met een Turkse en Marokkaanse achtergrond zijn samengevoegd tot één groep: de Turks/Marokkaanse adolescenten (TM).

RESULTATEN

De steekproefgroottes, gemiddelden en standaarddeviaties van de variabelen die gebruikt zijn in huidig onderzoek staan vermeld in Tabel 1.

Tabel 1. *Beschrijvende statistieken van de variabelen; Steekproefgrootte (N), Gemiddelde (M) en Standaarddeviatie (SD)*

	Tijdstip 1			Tijdstip 2		
	N	M	SD	N	M	SD
Externaliserend probleemgedrag	228	1.38	.26	228	1.35	.28
Gezinsklimaat Positief	228	1.73	.18	226	1.73	.18
Gezinsklimaat Negatief	228	1.31	.24	226	1.29	.25
Ouder-adolescent relatie Positief	226	3.17	.88	226	3.13	.92
Ouder-adolescent relatie Negatief	226	1.89	.58	226	1.92	.73
Impulsiviteit	228	1.51	.23	228	1.48	.22

Kwaliteit gezinsklimaat en kwaliteit ouder-adolescent relatie

Om te onderzoeken of Nederlandse en Turks/Marokkaanse adolescenten verschillen ervaren in de kwaliteit van het gezinsklimaat en de kwaliteit van de ouder-adolescent relatie gekeken over een periode van twee jaar zijn multivariate herhaalde metingen variantie-analyses

uitgevoerd (GLM-repeated measures). In Tabel 2 zijn de resultaten van de multivariate toetsen te vinden.

Tabel 2. Resultaten van de Multivariate toets (Wilks' Lambda voor) voor Gezinsklimaat Positief en Negatief, Ouder-adolescent relatie Positief en Negatief en Externaliserend probleemgedrag

	F	Df	Error df	p	η^2
Gezinsklimaat Positief					
Tijd	.05	1	224	.83	<.01
Etniciteit	.90	1	224	.35	<.01
Tijd x Etniciteit	1.16	1	224	.28	.01
Gezinsklimaat Negatief					
Tijd	.26	1	224	.61	<.01
Etniciteit	.26	1	224	.61	<.01
Tijd x Etniciteit	.53	1	224	.46	<.01
Ouder-adolescent relatie Positief					
Tijd	.01	1	222	.93	<.01
Etniciteit	.11	1	222	.74	<.01
Tijd x Etniciteit	1.31	1	222	.25	.01
Ouder-adolescent relatie Negatief					
Tijd	.16	1	222	.69	<.01
Etniciteit	2.56	1	222	.11	.01
Tijd x Etniciteit	.55	1	222	.46	<.01
Externaliserend probleemgedrag					
Tijd	2.71	1	226	.10	.01
Etniciteit	2.78	1	226	.10	.01
Tijd x Etniciteit	2.32	1	226	.13	.01

Er zijn geen significante hoofdeffecten gevonden van tijd voor een positief gezinsklimaat, negatief gezinsklimaat, positieve ouder-adolescent relatie en een negatieve ouder-adolescent relatie. De kwaliteit van het gezinsklimaat en de kwaliteit van de ouder-adolescent relatie zijn dus gelijk gebleven over de periode van twee jaar. Vervolgens is gekeken naar het effect van etniciteit. Getoetst is of het gemiddelde van de Nederlandse adolescenten over T1 en T2 significant verschilde van het gemiddelde van de Turks/Marokkaanse adolescenten over de beide tijdstippen. Er zijn geen significante hoofdeffecten gevonden van etniciteit voor een positief gezinsklimaat, negatief gezinsklimaat, een positieve ouder-adolescent relatie en een negatieve ouder-adolescent relatie. Er zijn dus geen etnische verschillen gevonden in de kwaliteit van het gezinsklimaat en de kwaliteit van de ouder-adolescent relatie. Als laatste is gekeken of de twee etnische groepen verschilden in de mate van toe- of afname over tijd. Het

ging hierbij om het verschil tussen de twee tijdstippen in beide etnische groepen. Dit wordt ook wel een interactie-effect genoemd. Uit Tabel 2 is op te maken dat de verandering in de tijd gelijk is gebleven in beide groepen wanneer gekeken wordt naar een positief gezinsklimaat, een negatief gezinsklimaat, een positieve ouder-adolescent relatie en een negatieve ouder-adolescent relatie. Er zijn dus geen significante interactie-effecten gevonden. De kwaliteit van het gezinsklimaat en de kwaliteit van de ouder-adolescent relatie zijn voor Nederlandse en Turks/Marokkaanse adolescenten gelijk gebleven over een periode van twee jaar.

Externaliserend probleemgedrag

Om te onderzoeken of Nederlandse en Turks/Marokkaanse adolescenten verschillen in de mate van externaliserend probleemgedrag gekeken over een periode van twee jaar is eveneens een multivariate herhaalde metingen variantie-analyse uitgevoerd (GLM-repeated measures) uitgevoerd. In Tabel 2 staan de resultaten van deze toets beschreven. Er zijn geen significante hoofdeffecten gevonden van tijd en van etniciteit voor externaliserend probleemgedrag. In Tabel 2 is eveneens te zien dat de verandering in de tijd gelijk is gebleven in beide groepen voor externaliserend probleemgedrag. Er is dus geen sprake van een significant interactie-effect tussen tijd en etniciteit wat betreft externaliserend probleemgedrag.

Relaties tussen de verschillende variabelen

Uit de berekende Pearson's correlatiecoëfficiënten (Tabel 3) is gebleken dat externaliserend probleemgedrag op T1 positief samenhangt met externaliserend probleemgedrag op T2. Daarnaast bleken alle correlaties tussen de vijf predictoren (op T1 en T2) en de afhankelijke variabele (de mate van externaliserend probleemgedrag van adolescenten) op T2 significant te zijn en in de verwachte richting. Zo hangen impulsiviteit, een negatief gezinsklimaat en een negatieve ouder-adolescent positief samen met externaliserend probleemgedrag, en een positief gezinsklimaat en positieve ouder-adolescent relatie negatief met externaliserend probleemgedrag.

Hiërarchische regressieanalyse

Om de hypothesen te toetsen dat verschillen in de kwaliteit van het gezinsklimaat en de kwaliteit van de ouder-adolescent relatie (T1) effect hebben op externaliserend probleemgedrag (T2), is een hiërarchische regressieanalyse uitgevoerd.

Tabel 3. Pearson's correlaties tussen ethniciteit, externaliserend probleemgedrag op T1 en T2, gezinsklimaat (positief en negatief) op T1 en T2, ouder-adolescent relatie (positief en negatief) op T1 en T2, impulsiviteit op T1 en T2 en interactie-effecten

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1. Ethniciteit (NL/TM)	1												
2. Gezinsklimaat Positief T1	.03	1											
3. Gezinsklimaat Negatief T1	-.01	-.36**	1										
4. Ouder-adolescent relatie Positief T1	-.06	.43**	-.36**	1									
5. Ouder-adolescent relatie Negatief T1	.13*	-.18**	.40**	-.29**	1								
6. Impulsiviteit T1	-.28**	-.12	.02	-.10	.03	1							
7. Externaliserend probleemgedrag T1	-.04	-.21**	.35**	-.19**	.30**	.29**	1						
8. Gezinsklimaat Positief T2	.09	.54**	-.30**	.28**	-.25**	-.06	-.09	1					
9. Gezinsklimaat Negatief T2	.05	-.21**	.48**	-.24**	.28**	-.01	.09	-.43**	1				
10. Ouder-adolescent relatie Positief T2	.01	.33**	-.34**	.45**	-.28**	-.06	-.15*	.56**	-.40**	1			
11. Ouder-adolescent relatie Negatief T2	.05	-.19**	.27**	-.20**	.38**	.11	.17**	-.40**	.44**	-.32**	1		
12. Impulsiviteit T2	-.41**	-.24**	.10	-.06	.04	.50**	.26**	-.25**	.11	-.20**	.18**	1	
13. Externaliserend probleemgedrag T2	-.14**	-.21**	.25**	-.18**	.28**	.28**	.48**	-.38**	.36**	-.29**	.46**	.35**	1

Note. * $p < .05$ ** $p < .01$

Tabel 4. *Hiërarchische regressieanalyse om externaliserend probleemgedrag op T2 te voorspellen met externaliserend probleemgedrag op T1, met de kwaliteit van het gezinsklimaat op T1, met de ouder-adolescent relatie op T1 en met impulsiviteit op T1*

Blok	Externaliserend probleemgedrag (T2)	
	B	ΔR^2
1. Controle		.17***
Externaliserend probleemgedrag (T1)	.27***	
2. Hoofdeffecten		.02*
Etniciteit	-.11	
3. Hoofdeffecten (T1)		.02*
Gezinsklimaat Positief	-.08	
Gezinsklimaat Negatief	.04	
4. Hoofdeffecten (T1)		.02*
Ouder-adolescent relatie Positief	-.03	
Ouder-adolescent relatie Negatief	.17*	
5. Hoofdeffecten (T1)		.02*
Impulsiviteit	.16*	
6. Interactie-effecten (T1)		.02
Etniciteit x Gezinsklimaat Positief	-	
Etniciteit x Gezinsklimaat Negatief	-	
7. Interactie-effecten (T1)		<.01
Etniciteit x Ouder-adolescent relatie Positief	-	
Etniciteit x Ouder-adolescent relatie Negatief	-	
8. Interactie-effecten (T1)		<.01
Etniciteit x Impulsiviteit	-	
9. Interactie-effecten (T1)		.02
Impulsiviteit x Gezinsklimaat Positief	-	
Impulsiviteit x Gezinsklimaat Negatief	-	
Impulsiviteit x Ouder-adolescent relatie Positief	-	
Impulsiviteit x Ouder-adolescent relatie Negatief	-	

Note. * $p < .05$ *** $p < .00$

In blok één is ter controle de mate van externaliserend probleemgedrag op T1 toegevoegd. In blok twee is etniciteit toegevoegd. In blok drie, vier en vijf zijn respectievelijk de kwaliteit van het gezinsklimaat, de kwaliteit van de ouder-adolescent relatie en impulsiviteit toegevoegd. Vervolgens zijn interactievariabelen gevormd om te toetsen of er ook sprake is van interactie-effecten tussen etniciteit en impulsiviteit en de verschillende predictoren (blok zes, zeven, acht en negen). Alvorens deze interactievariabelen zijn gevormd zijn de variabelen gestandaardiseerd. In Tabel 4 staan de resultaten van deze hiërarchische regressieanalyse weergegeven. Omdat er geen significant hoofdeffect van etniciteit bleek te zijn zijn de resultaten op blok 5 beschreven. Hieruit is gebleken dat de mate van externaliserend probleemgedrag op T1 een significante voorspeller is van de mate van externaliserend

probleemgedrag op T2. Externaliserend probleemgedrag op T1 verklaarde 17% van de mate van externaliserend probleemgedrag op T2. Er bleek eveneens een significant hoofdeffect van een negatieve ouder-adolescent relatie te zijn. De negatieve kwaliteit van de ouder-adolescent relatie op T1 verklaarde 2% van de mate van externaliserend probleemgedrag op T2. Hoe slechter de relatie tussen ouders en adolescent is op T1, hoe hoger de mate van externaliserend probleemgedrag op T2. Daarnaast bleek impulsiviteit een significante voorspeller van externaliserend probleemgedrag: hoe impulsiever een adolescent is op T1, hoe groter de kans op externaliserende problematiek op T2. Door het opnemen van de variabele impulsiviteit nam de verklaarde variantie significant toe met 2%. Er zijn geen significante interactie-effecten gevonden en daarom zijn de drie-weg interacties niet getoetst.

DISCUSSIE

In huidig onderzoek is de causale relatie tussen de kwaliteit van het gezinsklimaat en de kwaliteit van de ouder-adolescent relatie aan de ene kant en de mate van externaliserend probleemgedrag van adolescenten aan de andere kant onderzocht. Aangezien de dominante theorieën die bestaan over externaliserend probleemgedrag voornamelijk gebaseerd zijn op cross-sectioneel onderzoek uitgevoerd onder grotendeels autochtone, blanke adolescenten uit de middenklasse is in huidig onderzoek specifiek de invloed van etniciteit onderzocht (Deković et al., 2004; Silbereisen & Schmitt-Rodermund, 2008; Smith & Krohn, 1995). Hiertoe zijn adolescenten met een Nederlandse achtergrond vergeleken met adolescenten met een Turks/Marokkaanse achtergrond. Om te controleren voor het effect van het temperament van een adolescent is de moderator impulsiviteit meegenomen. Voor dit onderzoek is gebruik gemaakt van een longitudinaal design.

Allereerst is onderzocht of de kwaliteit van het gezinsklimaat en de kwaliteit van de ouder-adolescent relatie verschillen tussen Nederlandse en Turks/Marokkaanse adolescenten. Tegen de verwachtingen in bleek dit niet zo te zijn. De Nederlandse en Turks/Marokkaanse adolescenten in dit onderzoek verschillen niet van elkaar ondanks het verschil in etnische achtergrond. 95% van de adolescenten is in Nederland geboren. Dat betekent dat het merendeel van de Turks/Marokkaanse adolescenten binnen de Nederlandse cultuur is opgegroeid, onderwijs heeft gevolgd op Nederlandse scholen, veelvuldig in contact is gekomen met Nederlandse leeftijdsgenoten en met de Nederlandse media, enzovoort. Het is dan ook begrijpelijk dat er geen verschillen zijn gevonden.

Ten tweede is onderzocht of de mate van externaliserend probleemgedrag tussen Nederlandse en Turks/Marokkaanse adolescenten verschilt. Ook dit bleek niet zo te zijn. Op basis van officiële statistieken werd verwacht dat Turks/Marokkaanse adolescenten een hogere mate van externaliserende problematiek vertonen (Blom & Laan, 2007; Junger-Tas, Steketee & Moll, 2008). Het is echter mogelijk dat er in de officiële statistieken sprake is van bias; dat wil zeggen dat adolescenten van etnische minderheden vaker opgepakt en veroordeeld worden (Blom & Laan, 2007; Deković et al., 2004). Een tweede verklaring voor de gevonden resultaten is dat de steekproef van dit onderzoek alleen bestond uit leerlingen van het VMBO in tegenstelling tot ander onderzoek waarin veelal geen onderscheid wordt gemaakt in het onderwijsniveau van de respondenten. Hierdoor is het dan onduidelijk of de gevonden verschillen in externaliserend probleemgedrag tussen Nederlandse en Turks/Marokkaanse adolescenten het gevolg zijn van de etnische achtergrond van de adolescenten of van opleidingsniveau en/of intelligentie. In Nederland zijn de autochtone Nederlandse adolescenten namelijk sterker vertegenwoordigd in de hogere onderwijsniveaus, terwijl allochtone adolescenten sterker vertegenwoordigd zijn in de lagere onderwijsniveaus (Swertz, Duimelaar, Thijssen, Harmsen & Vergeer, 2003). En Dorsselaer, Zeijl, Eeckhout, Bogt en Vollebergh (2007) stelden dat ongeveer een kwart van de leerlingen van het VMBO gekarakteriseerd kan worden als problematisch, terwijl dat in het VWO nog geen tien procent van de leerlingen is. Deze hogere mate van problemen manifesteerde zich bij alle problemen die Dorsselaer en collega's (2007) onderzochten, maar was verreweg het grootst bij de rapportages van gedragsproblemen en van problemen met leeftijdsgenoten. Deze verschillen waren consistent en bleven ook bestaan na correctie van sekse, leeftijd en etniciteit. De resultaten van het onderzoek van Dorsselaer en collega's (2007) ondersteunen het idee dat de verschillen in externaliserend probleemgedrag tussen Nederlandse en Turks/Marokkaanse adolescenten, die gevonden worden in andere onderzoeken, wellicht het gevolg zijn van opleidingsniveau en niet van de etnische achtergrond. In de media worden de etnische verschillen echter altijd benadrukt.

Een derde doel van huidig onderzoek was onderzoeken of er een causale relatie bestaat tussen de kwaliteit van het gezinsklimaat (zowel positief als negatief) en de kwaliteit van de ouder-adolescent relatie (zowel positief als negatief) aan de ene kant en de mate van externaliserend probleemgedrag van adolescenten aan de andere kant, en of dit verschilt voor Nederlandse en Turks/Marokkaanse adolescenten. Hierbij is ook rekening gehouden met de moderator impulsiviteit. De beste voorspeller van de mate van externaliserend probleemgedrag op T2 blijkt de mate van externaliserend probleemgedrag op T1 te zijn. Met

andere woorden; er is sprake van consistent gedrag. Hoewel, zoals wel werd verwacht, impulsiviteit geen moderator bleek te zijn tussen bijvoorbeeld het gezinsklimaat en externaliserend probleemgedrag, blijkt impulsiviteit op zichzelf wel een significante voorspeller te zijn van externaliserend probleemgedrag. Hoe impulsiever een adolescent is, hoe groter de kans op externaliserend probleemgedrag. Deze resultaten zullen echter met voorzichtigheid geïnterpreteerd moeten worden. De betrouwbaarheid van de vragenlijst waarmee de impulsiviteit van adolescenten gemeten werd is namelijk vrij laag voor onderzoek op groepsniveau. De resultaten komen echter wel overeen met eerdere bevindingen (Bates et al., 1998; Eisenberg et al., 2004; Lengua et al., 2000). Verder bleek ook een negatieve ouder-adolescent relatie zoals verwacht samen te gaan met een hogere mate van externaliserend probleemgedrag. In huidig onderzoek is de negatieve ouder-adolescent relatie geoperationaliseerd in de mate van conflict en in de mate van antagonisme. Zoals eerder beschreven kunnen conflicten met ouders stress veroorzaken bij adolescenten waardoor ze zich tegendraads en asociaal gaan gedragen en daarnaast kunnen conflicten invloed hebben op de bereidheid van adolescenten om zich door hun ouders te laten 'opvoeden' en/of op de bereidheid van ouders om hun kind op te voeden (Deković et al., 2004; Shek, 1997). Tegen de verwachting in bleek een negatief gezinsklimaat geen significante voorspeller te zijn van de mate van externaliserend probleemgedrag. Net als bij de kwaliteit van de ouder-adolescent relatie is de kwaliteit van het gezinsklimaat geoperationaliseerd in termen van conflict. Bij het gezinsklimaat gaat het echter om conflicten binnen het gezin (waar de adolescent niet per definitie aandeel in hoeft te hebben) in tegenstelling tot conflicten binnen de ouder-adolescent relatie. De resultaten van dit onderzoek suggereren dat tijdens de adolescentie conflicten tussen de ouder en de adolescent van grotere invloed zijn op externaliserend probleemgedrag dan een conflictueus gezinsklimaat.

Tot slot bleken er geen significante hoofd- en interactie-effecten met betrekking tot etniciteit te zijn. Dit is in tegenstelling met eerder onderzoek van bijvoorbeeld Deković en collega's (2004). Hieruit bleek dat er voor Nederlandse adolescenten wel een relatie bestond tussen de kwaliteit van de ouder-adolescent relatie en externaliserend probleemgedrag, en voor Turks-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse adolescenten niet. Een mogelijke verklaring is dat het onderzoek van Deković en collega's (2004) cross-sectioneel was en er daarom niet gesproken kan worden van causale relaties. Bovendien werd in het onderzoek van Deković en collega's (2004) onderscheid gemaakt tussen Turks-Nederlandse en Marokkaans-Nederlandse adolescenten en in huidig onderzoek werden beide etnische achtergronden tot één groep gerekend. Naast deze methodologische verschillen met eerder onderzoek gelden nu

mogelijk ook de factoren die eerder genoemd zijn om de gelijke mate van externaliserend probleemgedrag van Nederlandse en Turks/Marokkaanse adolescenten te verklaren, zoals het feit dat het merendeel van de Turks/Marokkaanse adolescenten in Nederland geboren is. De methodologische verklaringen daar gelaten, is het dus ook mogelijk dat er wat betreft gezinsfactoren inmiddels meer overeenkomsten tussen Nederlanders en Turks/Marokkanen bestaan dan soms wordt gedacht.

Beperkingen

Een beperking van huidig onderzoek waren de relatief kleine steekproeven van Turkse en Marokkaanse adolescenten; gelet op de lastige doelgroep zijn de steekproeven echter redelijk groot te noemen. Allereerst is het onderzoek uitgevoerd onder VMBO leerlingen en die zijn vaak lastig te motiveren om een relatief lange vragenlijst serieus in te vullen. Bovendien is er sprake van een longitudinaal design waardoor in het onderzoek alleen respondenten meegenomen konden worden die de vragenlijst tweemaal hadden ingevuld. In Nederland is deze onderzoeksgroep daarom vrij uniek. Vanwege de kleine steekproeven werden in huidig onderzoek beide etnische minderheden echter wel tot één groep gerekend. Hierdoor was het niet mogelijk om tussen Turken en Marokkanen onderscheid te maken, en eveneens niet binnen de Turkse en Marokkaanse groep, terwijl ook variabelen binnen etnische minderheden, zoals de sterkte van religieuze oriëntatie, invloed kunnen hebben op familie-relaties en op de manier waarop (probleem)gedrag geïnterpreteerd wordt (Murad, Joung, Lenthe, Bengi-Arslan & Crijen, 2003). Een andere beperking was de wijze van data-verzameling. Deze heeft op scholen plaatsgevonden waardoor mogelijk adolescenten met zwaardere externaliserende problematiek zijn uitgesloten van huidig onderzoek (Junger-Tas et al., 2008). Dit kan ertoe hebben geleid dat de gevonden relaties zwakker zijn dan in de werkelijkheid, met andere woorden dat relaties die in werkelijkheid bestaan, nu niet significant waren. Daarnaast is één methode van data-verzameling gebruikt (in de vorm van een vragenlijst) en zijn alleen adolescenten als informanten gebruikt. Hoewel het gebruik van adolescenten als informanten voordelen heeft, zo is bijvoorbeeld gebleken dat de manier waarop adolescenten hun opvoeding ervaren sterker gerelateerd is aan hun gedrag dan aan objectievere meetinstrumenten zoals observatie (Steinberg, Lamborn, Dornbusch & Darling, 1992), is het goed om in toekomstig onderzoek ook naar het perspectief van bijvoorbeeld ouders en leerkrachten zelf te kijken.

Aanbevelingen

Voor vervolgonderzoek is het allereerst van belang dat een steekproef geselecteerd wordt waarin zowel adolescenten met verschillende etnische achtergronden als verschillende opleidingsniveaus aanwezig zijn. Hierdoor wordt het mogelijk te onderzoeken of de huidige bevindingen ook van toepassing zijn op adolescenten met hogere opleidingsniveaus. Ten tweede is het aan te raden om in vervolgonderzoek naast zelfrapportages van de adolescenten, ook zelfrapportages van ouders mee te nemen en dit aan te vullen met andere informatiebronnen zoals politiegegevens en interviews met ouders en adolescenten. Hiermee wordt de bias, voortkomend uit zelfrapportages, zo klein mogelijk gemaakt. Als laatste is het van belang om in vervolgonderzoek meerdere voorspellende factoren te betrekken die van invloed kunnen zijn op het ontstaan van externaliserend probleemgedrag, zoals bijvoorbeeld vriendschapsrelaties. Uit onderzoek blijkt dat jongeren tijdens de vroege adolescentie steeds kwetsbaarder worden voor de invloed van peers, en dat deze kwetsbaarheid rond 14-jarige leeftijd piekt. Daarna neemt deze kwetsbaarheid van adolescenten weer af (Steinberg & Monahan, 2007). Deze kwetsbaarheid uit zich bijvoorbeeld in het overnemen van stijlen, waarden en interesses van vrienden, maar ook in het reguleren van elkaars gedrag voor solidariteit en uniformiteit binnen de peergroep. Het hebben van deviante peers blijkt een belangrijke voorspeller te zijn van externaliserend probleemgedrag van adolescenten (Ary, Duncan, Duncan & Hops, 1999; Deković et al., 2004). Hoe meer kennis er bestaat over de voorspellende waarde van verschillende factoren, hoe beter interventies kunnen worden ingericht ter preventie dan wel behandeling van externaliserend probleemgedrag.

Implicaties

Ondanks de beperkingen heeft huidig onderzoek verschillende implicaties. Vanwege het longitudinale design geeft huidig onderzoek meer inzicht in causale relaties. Daarnaast vergroot dit onderzoek de generaliseerbaarheid van de huidige theorieën die bestaan over externaliserend probleemgedrag gezien de gekozen populatie waarin niet enkel autochtone, blanke adolescenten zijn meegenomen. Naar aanleiding van dit onderzoek kan gesteld worden dat er meer overeenkomsten dan verschillen bestaan in de mate van externaliserend probleemgedrag en de gezinsfactoren tussen Nederlandse en Turks/Marokkaanse adolescenten gekeken over een periode van twee jaar. In de media worden wellicht niet de overeenkomsten maar meer de verschillen benadrukt. De factoren die van invloed lijken te zijn (ouder-adolescent relatie en impulsiviteit) op het ontstaan van externaliserend probleemgedrag blijken eveneens niet te verschillen voor Nederlandse en Turks/Marokkaanse adolescenten.

Uit huidig onderzoek kan geconcludeerd worden dat naast de individuele aanpak van de adolescent eveneens de ouder-adolescent relatie meegenomen moet worden in de behandeling van externaliserend probleemgedrag. Wanneer er sprake is van een impulsief karakter moet hier eveneens op worden ingespeeld. Bij de aanpak van externaliserend probleemgedrag moet geen onderscheid gemaakt worden tussen Nederlandse en Turks/Marokkaanse adolescenten. Op basis van deze bevindingen kan gedacht worden aan een interventie als ‘Beter Omgaan met Pubers’: “Deze interventie is bestemd voor laagopgeleide ouders van kinderen van 12 tot 18 jaar, zowel autochtone als allochtone. Het algemene doel van deze interventie is voorkomen dat problemen met opgroeiende kinderen escaleren en dat ouders een beroep moeten doen op de hulpverlening. Dit gebeurt aan de hand van de volgende specifieke programmadoelen; een goede relatie en communicatie tussen ouders en pubers bevorderen, problemen voorkomen die de opvoeding en ontwikkeling van pubers kunnen belemmeren, kennis en vaardigheden van ouders vergroten en het zelfvertrouwen en de pedagogische draagkracht van ouders versterken” (Ince, 2004).

Door te onderzoeken welke factoren van invloed zijn op het ontstaan van externaliserend probleemgedrag kunnen interventies beter worden ingesteld om uiteindelijk externaliserend probleemgedrag op een effectieve manier te voorkomen dan wel behandelen.

LITERATUUR

- Achenbach, T. M. (1991). *Manual for the Youth Self-Report and 1991 Profile*. Burlington, VT: University of Vermont Department of Psychiatry.
- Agerbeek, M., Cornelisse, L., Hageman, E., Kreulen, E., & Lakmaker, H. (1997). Onderzoek schoolprestaties. *Trouw*, 20-30.
- American Psychiatric Association. (1994). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders IV-TR*. Washington DC: American Psychiatric Association.
- Ary, D. V., Duncan, T. E., Duncan, S. C., & Hops, H. (1999). Adolescent problem behavior: the influence of parents and peers. *Behavior Research and Therapy*, 37, 217-230.
- Bates, J. E., Pettit, G. S., Dodge, K. A., & Ridge, B. (1998). Interaction of temperamental resistance to control and restrictive parenting in the development of externalizing behavior. *Developmental Psychology*, 34, 982-995.
- Blom, M., & Laan, A. M. van der (2007). *Monitor Jeugd Terecht. (Factsheet 2007-3)*. Den Haag: Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum.

- Boo, G. M. de, & Kolk, A. M. (2007). Ethnic and gender differences in temperament, and the relationship between temperament and depressive and aggressive mood. *Personality and Individual Differences, 43*, 1756-1766.
- Broberg, A. G., Ekeröth, K., Gustafsson, P. A., Hansson, K., Hägglöf, B., Ivarsson, T., et al. (2001). Self-reported competencies and problems among Swedish adolescents: a normative study of the YSR. *European Child & Adolescent Psychiatry, 10*, 186-193.
- Centraal Bureau voor de Statistiek. (2010). Gevonden op 21 maart 2010, op www.cbs.nl.
- Deater-Deckard, K., Dodge, K. A., Bates, J. E., & Pettit, G. S. (1998). Multiple risk factors in the development of externalizing behavior problems: group and individual differences. *Development and Psychopathology, 10*, 469-493.
- Deković, M. (1999). Risk and protective factors in the development of problem behavior during adolescence. *Journal of Youth and Adolescence, 28*, 667-685.
- Deković, M., Janssens, J. M. A. M., & As, N. M. C. van. (2003). Family predictors of antisocial behavior adolescence. *Family Process, 42*, 223-235.
- Deković, M., Wissink, I. B., & Meijer, A. M. (2004). The role of family and peer relations in adolescent antisocial behaviour: comparison of four ethnic groups. *Journal of Adolescence, 27*, 497-514.
- Delsing, M. J. M. H., Aken, M. A. G. van, Oud, J. H. L., Bruyn, E. E. J., de, & Scholte, R. H. J. (2005). Family loyalty and adolescent problem behavior: the validity of the family Group effect. *Journal of Research on Adolescence, 15*, 127-150.
- Derryberry, D., & Rothbart, M. K. (1997). Reactive and effortful processes in the organization of temperament. *Developmental and Psychopathology, 9*, 633-652.
- Dorsselaer, S. van, Zeijl, E., Eekhout, S. van den, Bogt, T. ter, & Vollebergh, W. (2007). *HBSC gezondheid en welzijn van jongeren in Nederland*. Utrecht: Trimbos-instituut.
- Eisenberg, N., Spinrad, T. L., Fabes, R. A., Reiser, M., Cumberland, A., Shepard, S. A., et al. (2004). The relations of effortful control and impulsivity to children's resiliency and adjustment. *Child Development, 75*, 25-46.
- Feij, J.A., & Kuiper, C.M. (1984). *Handleiding Adolescenten Temperament Lijst, ATL*. Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Forehand, R., Miller, K. S., Dutra, R., & Chance, M. W. (1997). Role of parenting in adolescent deviant behavior: replication across and within two ethnic groups. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 65*, 1036-1041.
- Furman, W., & Buhrmester, D. (1985). Children's perceptions of the personal relationships in their social networks. *Developmental Psychology, 21*, 1016-1024.

- Giordano, P. C., Cernkovich, S. A., & DeMaris, A. (1993). The family and peer relations of black adolescents. *Journal of Marriage and Family*, 55, 277-287.
- Hartos, J. L., & Power, T. G. (2000). Association between mother and adolescent reports for assessing relations between parent-adolescent communication and adolescent adjustment. *Journal of Youth and Adolescence*, 29, 441-450.
- Heijkants, A.A.H., & Snijder, B. (1999). *Risicogedrag van jongeren en persoonlijkheid*. Doctoraalscriptie Kinder- en Jeugdpsychologie. Tilburg: Universiteit van Tilburg.
- Helsen, M., Vollebergh, W., & Meeus, W. (1999). Psychosociale problemen in de adolescentie: de samenhang met hechting aan ouders en vrienden en identiteit [Psychosocial problems in adolescence: the association with attachment to parents and friends and identity]. *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie*, 54, 256-275.
- Huiberts, A. M. P. (2002). *Individualisme en collectivisme in de adolescentie. Studies onder Nederlandse, Marokkaanse en Turkse jongeren*. Enschede: Printpartners Ipskamp.
- Ince, D. (2004). *Databank effectieve jeugdinterventies: beschrijving 'Beter Omgaan met Pubers'*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
- Jansma, J. B. M., & Coole, R. L. de (1996). *Gezinsklimaatschaal: Handleiding (GKS-II)*. Amsterdam: Harcourt.
- Junger-Tas, J., Steketee, M. & Moll, M. (2008). *Achtergronden van jeugddelinquentie en middelengebruik*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Lengua, L. J., Wolchik, S. A., Sandler, I. N., & West, S. G. (2000). The additive and interactive effects of parenting and temperament in predicting problems of children of divorce. *Journal of Clinical Child Psychology*, 29, 232-244.
- Leve, L. D., Kim, H. K., & Pears, K. C. (2005). Childhood temperament and family environment as predictors of internalizing and externalizing trajectories from ages 5 to 17. *Journal Abnormal Child Psychology*, 33, 505-520.
- Liddle, H. A., Henderson, C. E., Dakof, G. A., & Schwartz, S. J. (2006). Family functioning, self-concept, and severity of adolescent externalizing problems. *Journal of Child and Family Studies*, 15, 719-729.
- Mali, S. R. F., Quint, H., Diependaal, B., & Stol, W. Ph. (2005). *Effectieve aanpakken jeugdige veelplegers. Op zoek naar voorspellers van succes*. Apeldoorn: Elsevier Overheid.
- Meeus, W., Deković, M., & Noom, M. J. (1996). Opvoeding en problematische ontwikkeling in de adolescentie. *Pedagogisch Tijdschrift*, 21, 325-340.

- Murad, S. D., Joung, I. M. A., Lenthe, F. J. van, Bengi-Arslan, L., & Crijnen, A. A. M. (2003). Predictors of self-reported problem behaviours in Turkish immigrant and Dutch adolescents in the Netherlands. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 44, 412-423.
- Phalet, K., Lotringen, C. van, & Entzinger, H. (2000). *Islam in de multiculturele samenleving. Opvattingen van jongeren in Rotterdam*. Utrecht: Ercomer, Universiteit Utrecht.
- Schwartz, S. J., Pantin, H., Prado, G., Sullivan, S., & Szapocznik, J. (2005). Family functioning, identity and problem behavior in Hispanic immigrant early adolescents. *Journal of Early Adolescence*, 25, 392-420.
- Shek, D. T. L. (1997). The relation of parent-adolescent conflict to adolescent psychological well-being, school adjustment, and problem behaviour. *Social Behavior and Personality*, 25, 277-290.
- Silbereisen, R., & Schmitt-Rodermund, E. (2008). The prediction of delinquency among immigrant and non-immigrant youth. *International Journal of Comparative Sociology*, 49, 87-109.
- Smith, C., & Krohn, M. D. (1995). Delinquency and family life among male adolescents: the role of ethnicity. *Journal of Youth and Adolescence*, 24, 69-93.
- Steinberg, L., Lamborn, S. D., Dornbusch, S. M., & Darling, N. (1992). Impact of parenting practices on adolescent achievement: authoritative parenting, school involvement, and encouragement to succeed. *Child Development*, 63, 1266-1281.
- Steinberg, L., & Monahan, K. C. (2007). Age differences in resistance to peer influence. *Developmental Psychology*, 43, 1531-1543.
- Swertz, O., Duimelaar, P., Thijssen, J., Harmsen, C., & Vergeer, J. (2003). *Allochtonen in Nederland 2003*. Voorburg / Heerlen, the Netherlands: Centraal Bureau Statistiek.
- Tomlinson, R. K. (1991). Unacceptable adolescent behavior and parent-adolescent conflict. *Child and Adolescent Social Work*, 8, 33-51.
- Vitaro, F., Brendgen, M., & Tremblay, R. E. (2000). Influence of deviant friends on delinquency: searching for moderator variables. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 28, 313-325.
- Weed, S. H., & Ryff, C. D. (1996). Family climate and parent-child relationships: recollections from a nonclinical sample of adult children of alcoholic fathers. *Research in Nursing & Health*, 19, 311-321.
- Wissink, I. B. (2006). *Parenting, friendship relations and adolescent functioning in different ethnic groups*. Amsterdam: University of Amsterdam Press.

SUMMARY

---

*The dominant theories that exist on externalizing behavior problems during the adolescence mainly have been based on cross-sectional research conducted under largely indigenous, white adolescents of the middle class. There is however growing evidence that beside the similarities, differences also exist in patterns of relations between different ethnic groups. **Aim:** What is the causal relation between the quality of the family environment and the quality of the parent-adolescent relationship on one hand and the extent of externalizing behavior problems of adolescents on the other hand? And what is the influence of ethnicity and impulsivity on this? **Sample:** 228 adolescents, of which 155 had a Dutch background and 73 had a Turkish-Dutch or Moroccan-Dutch background. On Time 1 the adolescents were situated in the second class of the VMBO (pre-vocational secondary education) and on Time 2 in the third or fourth class. **Method:** Longitudinal research. **Results:** There appeared to be significant main effects of a negative parent-adolescent relationship and impulsivity. In contrast with other research, no significant effects of ethnicity were found. **Conclusions:** The factors that seems to influence externalizing behavior problems (parent-adolescent relationship and impulsivity) do not differ for Dutch and Turkish/Moroccan adolescents. Beside the individual aspects of the adolescent, in the treatment of externalising behavior problems the quality of de parent-adolescent relationship and impulsivity of the adolescent should be included.*

Keywords: Adolescents, externalizing behaviour problems, ethnicity, family environment, parent-adolescent relation, impulsivity.